

обговорювати, він лише криво якось підсміхнувся і сказав: “Так, це було життя, але наука не знає смерті” – і почав викладати...

Подібно було й тоді, коли біля 9 години ранку в суботу 11 квітня 2002 року відійшов від нас у вічність Юрій Володимирович Шевельов, 30 українців брало участь у міжнародному конгресі АСН (Асоціації для вивчення національностей) у Колумбійському університеті (усього кілька будинків від лікарні). Точно три години пізніше, під час зустрічі ААУС (Американської асоціації українців), усі вони вшановували хвилиною мовчання “вічну пам’ять” незабутнього Вчителя – і, за його прикладом, розійшлися по наукових сесіях...

І останнє. Того ранку 11 квітня 2002 року о 7 годині я сиділа біля Юрія Володимировича в лікарні. Він був дуже ослаблений, але повністю при свідомості, і ми розмовляли. Запитав про свій годинник і попросив окуляри. Вони лежали на столику, і я дала їх йому. Він міцно взяв їх в обидві руки і так лежав, не знаючи, що дві години пізніше його очі вже не побачать світу. Десь біля 8 години ранку йому стало тяжко дихати, і я покликала лікарів, медсестер та подзвонила його хрещеному синові Теодорові Костюкові та пані Оксані Радиш, щоб вони негайно приїхали.

Але о 9:15 його вже не стало. Мені ще дозволили зайти до кімнати й попрощатися з ним. Що ж, я поцілувала його руки, похилилася над ним і ридала. “Ви дочка?” – запитала медсестра. “Ні, я тільки його студентка”, – сказала я.

м. Нью-Джерсі (США)

Тамара Гундорова

БУДЕННІ СПОГАДИ ПРО НЕБУДЕННУ ЛЮДИНУ

Я сиджу за столом і пишу все це на вулиці Клермонт у Нью-Йорку. Це на тій самій вулиці й по сусідству з тим будинком, де жив Юрій Володимирович Шевельов. Колись під час першої нашої зустрічі він подарував мені свою “Третю сторожу”, зробивши надпис “Тамарі Іванівні Гундоровій на добру згадку про Нью Йорк і нью йоркчан від автора. ЮШ”. Отож у моїй пам’яті Шевельов завжди є ньюйоркчанином. Думаю, саме тут, у Нью-Йорку, йому подобалося жити, особливо тому, що можливостей для культурного життя тут завжди вдосталь. Я розділяю любов Юрія Володимировича до Нью-Йорка – захоплена цим містом. Саме тут мені хотілося почати свої спогади про Шевельова.

Це було влітку 1996 року, коли я вперше, через два тижні після захисту своєї докторської дисертації, приїхала на довший час до Нью-Йорка. Я зателефонувала Юрію Володимировичу, назвала себе й попрохала про зустріч. Бути тут і не побачити метра було б для мене великою втратою. Юрій Володимирович сказав, що зараз над чимось працює, а тому призначив побачення на пізніше. Напис на “Третій сторожі” має дату 16.7.96, отож наше перше побачення відбулось саме цього дня. Я припускаю, що саме тоді Шевельов писав свою статтю “Го-гай-го”, присвячену “бу-ба-бістам”. Тоді, у червні 1996 року, я теж доповідала на конференції в Урбані де Шампейн про постмодерний карнавалізм і Бу-Ба-Бу, отож цей збіг мене пізніше дуже тішив.

Розповідаючи про свою першу зустріч з Юрієм Володимировичем, не можу оминати деталі. Пригадую, що досить сильно застудилася, працюючи в Бахметьєвському архіві Колумбійського університету над спадщиною В.Винниченка. В архіві було дуже холодно, на вулиці – дуже спекотно. Я брала із собою светр і виглядала, ідучи до університету, як ведмідь зі шкурою посеред пустелі. Одначе я все ж таки захворіла. Але зустріч не повинна бути відкладеною! Отож 16 липня я наблизилася до дверей Юрія Володимировича. Перед дверима лежав килимок, який я дуже запам’ятала й не раз потім бачила. Він мене зворушував – на килимку була прикріплена збоку квітка, здається, біла ромашка. Виглядала самотньо, але грайливо. На тому куті йому кляли пошту.

Двері відчинилися, і я побачила Юрія Володимировича. Він був високий, худий, похилений, в окулярах, за якими дивилися всезнаючі очі, які оцінювали мене. Чомусь запам'яталися довгі руки й довгі нігті. Руки він якось так особливо складав, коли сидів, що не помітити їх було неможливо. Жест цей мене дуже вражав. В останній раз я бачила ці руки й так само звернула на них увагу в лікарні 11 березня 2002 року, коли відвідувала його разом із Мирославою Знаєнко, його сусідкою, і Марком Павлишиним, що, як і я, приїхав на конференцію до Колумбії. Увечері ми пішли відвідати Шевельова, той вечір виявився останнім у його житті. Від колишнього Юрія Володимировича, який тоді був без окулярів і дуже слабкий, так що не міг навіть говорити, лишилися тільки знайомі мені довгі й тонкі руки...

А тоді, у липні 1996 року, ми почали говорити. Про різне – літературу, життя в Нью-Йорку, про МУР, навіть про горобців, яких у Нью-Йорку стає дедалі менше, як бідкався Юрій Володимирович. Я побоювалася його й намагалася говорити розумні речі. І ось в якийсь момент я відчула, що мене душить кашель, і хоч як намагалася стримати його, не змогла й сильно розкашлялася. У мене починався бронхіт, було дуже тепло (у квартирі Юрія Володимировича завжди було надмірно тепло), навколо багато книжок, а в мене до книжкового пилу алергія, підсилена тепер бронхітом. І непоправне сталося. Я розкашлялася, я просто не могла зупинитися, текли сльози, мені було соромно, але я нічого не могла вдіяти. Юрій Володимирович підвівся, десь пішов, приніс мені чашку з водою. Кашель помалу стих.

Отож наше знайомство для мене з'єдналося з чашкою води, поданою Юрієм Володимировичем. Зараз переді мною в Києві, де я продовжую писати свої спогади, також стоїть чашка Шевельова. Вона, а ще одна із сов, зображення яких Юрій Володимирович колекціонував, дісталася мені після його смерті випадково. Деякі речі з його помешкання роздавалися, а оскільки я виявилася саме на той час у Нью-Йорку, Мирослава Знаєнко, яка знала про мою любов до Шевельова, віддала мені ці його речі. Сказала навіть, що, здається, із цієї чашки востаннє в себе вдома пив Юрій Володимирович: адже з січня до квітня він був то в лікарні, то у спеціальному опікунському будинку й до себе додому більше не повернувся.

Дивні шляхи Господні, однак у той-таки 2002 рік я опинялася десь близько до Юрія Володимировича кілька разів, і щоразу це були фатальні випадки. Тоді, у січні коли стався напад і Шевельов потрапив до лікарні, я теж приїхала до Нью-Йорка, і в нас була навіть запланована зустріч. У суботу я мала доповідь у НТШ про Ольгу Кобилянську, бо писала про неї книжку. Прийшовши на квартиру, де я зупинилася, дізналася, що Юрія Володимировича відвезено до лікарні. Сусіди забили тривогу, оскільки побачили не забраною на килимку його пошту.

Я пишу все це й розумію, що когось можуть дратувати ці дрібниці в розмові про велику людину. Мене це також непокоїть. Однак так сталося, що я побачила й мала щастя відкрити собі Юрія Володимировича не лише як визначного вченого, але і як звичайну людину. Я так багато зустрічалася з ним, коли впродовж 1998 року перебувала на стипендії Фулбрайта в Колумбійському університеті й мешкала з ним на одній вулиці, лише за два будинки від нього, на тому ж боці вулиці Кларемонт, а потім на сусідній 115 вулиці, що пізнала не лише "великого", а й "буденного" Шевельова. Мені, до речі, кілька людей говорили, що з роками Шевельов дуже змінився, став підпускати до себе людей. Перед тим він тримався дуже відособлено, гостро, і не легко відкривався на спілкування. Тоді, коли я жила в Нью-Йорку, він був добрий до мене.

Отож навіть соромно зізнатися, але мені особливо запам'яталися деталі, рухи, руки, фрази, сказані Юрієм Володимировичем, його жарти, які часто повторювалися, ресторани, де ми разом обідали чи вечеряли, але мало що запам'яталося із його розповідей. Очевидно, все треба було записувати, однак я цього не робила. Було просто цікаво спілкуватися, слухати його, тим більше, що якісь історії, скажімо, про Харків він повторював, і то щоразу тими ж самими словами – їх пізніше я прочитала в його книжці спогадів "Я – мене-мені... (і довкруги)". Приємно було бути коло нього, ловити на Бродвеї для нього таксі (таксу, щоразу повторював він свій жарт), тримати його під руку, щоб не знесло дуже сильними вітрами на розі 116 вулиці й вулиці Кларемонт. Там, особливо взимку, вітри просто скажені, і Юрій Володимирович жартував, щоб я тримала його під руку, аби не понесло. Він завжди просив тримати його під руку на тому

місці, особливо взимку. До речі, коли планувався якийсь вихід і я приходила до нього, його теплий плащ (шкура, як завжди говорив він) уже лежав на кріслі в коридорі.

Запам'яталися мені, зокрема, походи з ним до ресторану. Ще з першої нашої зустрічі Юрій Володимирович чомусь завжди вважав своїм обов'язком нагодувати мене. Першого разу ми ходили "до китайців", як він говорив. Правда, на той час у "китайців" робили ремонт і ми потрапили "до японців". Потім він запросив мене до свого улюбленого французького ресторану "Chez Josephine" на вулиці 42. Ресторан цей, як він говорив, показав йому Данило Гузар-Струк. А знаходився він неподалік від театральної дільниці, тож до чи після театру було дуже зручно приходити до нього. У цьому улюбленому ресторані, де Юрій Володимирович заздалегідь замовляв місця, ми були удвох кілька разів, а колись із пані Оксаною Соловей, близькою приятелькою Юрія Володимировича. Юрій Володимирович намагався говорити, замовляючи, по-французьки, і мене дуже тішило "roug madam", коли він замовляв щось для мене. Він зізнавався, що це єдине місце, де він міг мати свої улюблені "телячьи мозги". Він і пані Оксана вчили мене їсти жабок, однак вони мені видалися не такі смачні, як звичайні курчата.

Ще одним гастрономічним місцем, куди возив мене Юрій Володимирович, було грецьке кафе, де він любив замовляти banana cream pie. Перед тим мрійливо розповідав мені про це кремове-бананове чудо. Взагалі, мені здається, що Юрій Володимирович був солодкоїшкою. Принаймні я бачила, що солодке він любив. Отож на його 90-ліття я замовила і привезла йому з того грецького ресторану цілий торт banana cream pie.

Шевельов особливо любив оповідати про своє харківське життя, про сестру Віру, про те, як денікінець на розі Сумської збивав назву, як ходив до театру. Історії ці, особливо про сестру, оповідав кілька разів, тими ж самими словами. У своєму щоденнику він прекрасно визначив цю особливість своєї пам'яті – вона доносила минуле у клаптиках, як "поодинокі слайди". Мене особливо цікавив Муровський період у житті Юрія Володимировича, тож я розпитувала про В.Петрова (Домонтовича), І.Костецького, Ю.Косача. Про всіх них він говорив із симпатією, у зрадництво й кадебістське минуле Петрова, здається, не дуже вірив. Шкодував, що Косач ніколи не турбувався серйозно своїми творами, вони губилися, а він на те не зважав. Про українських письменників, як мені здавалося, Юрій Володимирович знав небагато, у нього були радше родові імена – скажімо, "Ю.Мушкетик" був не лише персоною, а й збірним уособленням Спілки письменників України.

У грудні 1998 року в Колумбійському університеті відбулася наукова конференція, присвячена 90-літтю Юрія Володимировича. Був присутній на ній, сидів у першому ряду і слухав усе, що говорилося про нього. Потім у заключному своєму слові подякував. Водночас не втримався, аби не зізнатися в тому, що основними своїми працями вважає мовознавчі. Отже, очікував визнання саме з цього погляду. Натомість основні виступи на конференції були присвячені його літературознавчим працям і літературній критиці. Наступного дня, коли Мирослава Знаєнко, головна організаторка конференції, подзвонила йому, щоб узяти деякі вітальні листи і скопіювати їх, Юрій Володимирович сказав, що вже їх спалив. Він не любив лишати по собі сміття.

На конференції я доповідала про театралізовану і, на мою думку, близьку до постмодерністської літературну критику Шевельова. Я говорила, що він вибудовував свої статті як театр, вносив у літературний процес колізії, опозиції, пропонував драматичні розв'язки. Говорила я і про четвертого бубабіста – Шереха-Шевельова, що було для мене особливо очевидним зі статті самого Юрія Володимировича про Бу-ба-бу. Здається, доповідь моя йому сподобалася, бо попросив її, щоб перечитати вдома. А пізніше сказав мені: "Мусить бути і друга частина. Бо щодо історії літератури я не є постмодерністом". Цю другу статтю я все ще не написала, заборгувавши її Шевельову.

1999 року він надписав мені свій тритомник, який вийшов у Києві. Правда, самого тритомника він мені не давав, а лише листочок із дарчим написом – сам тритомник я мала забрати в Києві у пана Романа Корогодського. Він підписав так: "Тамарі Гундоровій почерез океан, почерез два континенти, а все таки раз ми разом, значить разом, всі ми сходимося в одно – від Ю.Шевельова". Між першою посвятою 1996 і другою 1999 – три роки нашого знайомства.

На пам'ять від Юрія Володимировича лишився мені ще один подарунок. З ним теж пов'язана фантастична історія. Уже в Києві, десь значно пізніше, я отримала одного дня лист від Юрія Луцького, з яким також мала щастя зустрітися й листуватися. У конверті, однак, був лише один аркуш паперу несподіваного для мене змісту. Це був рекомендаційний лист, підписаний Юрієм Володимировичем Шевельовим і написаний англійською. У ньому говорилося, що він, Юрій Шевельов, рекомендує мене для викладання української літератури в будь-якому університеті Північної Америки. Я була здивована, втішена і просто налякана. Ніколи чогось подібного я не просила в нього. Пізніше Юрій Луцький переповів мені всю історію цього листа. Виявляється, що телефонічно вони одного разу говорили про мене, і в Луцького виникла ідея, що Юрій Володимирович має написати такого рекомендаційного листа. Точніше, було навіть так. Сам Луцький написав зразок такого листа й відіслав його Шевельову. Шевельов написав за цим зразком листа, підписав і переслав Луцькому, а вже той надіслав його мені до Києва. Така складна, неправдоподібна історія, яка розгорнулася між Торонто і Нью-Йорком, пов'язана з цим рекомендаційним листом, до якого були причетні обидва глибоко шановані мною професори – Юрій Шевельов і Юрій Луцький.

Я бачила Шевельова й у передостанній день його життя. У ті квітневі дні в Гарріманівському інституті Колумбійського університету відбувалася щорічна конференція Асоціації з вивчення національностей. На конференції працював круглий стіл, присвячений питанню канону й канонотворення в Україні. Головував Григорій Грабович, виступали Марко Павлишин, Тарас Кознарський, Марія Ревакович і я. Після виступу, вже під вечір, ми утрюх – Мирослава Знаєнко, Марко Павлишин і я – пішли провідати Юрія Володимировича до лікарні святого Луки на Амстердам-авеню. Того дня Юрієві Володимировичу погіршало. Коли ми ввійшли до палати, він лежав ще більше схудлий, без окулярів, і тому, як кожний короткозорий, виглядав ще більше незахищеним, ніж звичайно. Коло нього перебувала пані Оксана Радиш. Юрій Володимирович майже не говорив. Щось клекотіло в нього у грудях. Чесно скажу, що я ледве впізнала його, і щоб якось зняти незручність, пожартувала: "Ви, Юрію Володимировичу, схожі на Франка". Я не сказала, що на одне з останніх прижиттєвих фото хворого Франка. Шевельов скривився – він не особливо любив Франка. Пані Мирослава перевела на жарт і сказала це вголос: "Юрій Володимирович не любить Франка". Напруження трохи знялося, ми почали розповідати Шевельову про конференцію, трохи жартувати. Я розповідала, що нарешті знайшла назву для своєї книжки про Кобилянську, про яку я не одного разу йому оповідала. До речі, Шевельов не любив і Кобилянську і все мене допитувався, що таке я в ній знайшла. Він навіть залишив у себе вдома томик Кобилянської, коли переправляв свою бібліотеку до Японії, і говорив мені, що спеціально намагався перечитувати її, щоб зрозуміти, чим вона привабила мене. Справді, Кобилянська з її несформованим, неоромантично-сентиментальним жіночим письмом йому не могла імпонувати. Я, однак, намагалася переконати Шевельова, що як письменниця вона цікава відтворенням колізій і перипетій характеру жінки вікторіанської доби.

Отож під час наших відвідин я сказала йому, що назву книжку "Femina melancholica", і Юрій Володимирович схвально й розуміюче поглянув на мене – назва йому сподобалася. На той час він уже майже не міг говорити. Точніше, щось говорив, але його не можна було зрозуміти. Пані Радиш нахилилася близько до його грудей і намагалася розібрати слова. Це було важко, розпізнати фрази, добирала різні версії, Юрій Володимирович незадоволено морщився – усе було не те. Я запитала його стривожено: "Юрію Володимировичу, Вам важко говорити?" З того, що розібрала пані Оксана, виходило: "Важко, що мене не розуміють". Можна було б поставити на цьому крапку. Хоча Юрій Володимирович у спогадах всіляко наголошує на своєму егоїзмі (його справді цікавило передусім власне "я", а не розуміння "інших"), однак під час тієї нашої останньої зустрічі, бо вранці наступного дня його не стало, я відчула в тих словах гіркоту.

Однак є ще один спогад, власне, саме це вже останній спогад про Юрія Володимировича. Як відомо, Шевельов заповів себе спалити й підхоронити в могилу до своєї матері, єдиної близької людини в його житті. Наприкінці травня в Кембриджі мали здійснити цей заповіт. На кладовищі було небагато людей – деякі співробітники з Гарвардського українського інституту, пані Оксана Соловей та Надійка Світлична, яка зробила багато фото під час того поховання, Андрій Даниленко, син Григорія

Костюка, якого Шевельов обрав своїм спадкоємцем. На могилі матері Шевельова зробили невелике заглиблення, священник прочитав молитву, пані Оксана Соловей узяла урну із прахом Шевельова, у руці в неї виявилася ще також одна з його сов, очевидно, приготовлена заздалегідь, і тихо, повільно поклала все це в заглиблення. У мене промайнула думка: підсадили Юрія Володимировича, як квітку... Це враження було остаточним. Воно закріпилося і стало останнім, особливо ще й тому, що Андрій Даниленко тут-таки при могилі прочитав слова, які, мабуть, востаннє читав Юрій Володимирович у себе вдома. На робочому столі Шевельова в його помешканні лежала розгорненою книжка віршів Павла Тичини, якраз на "Похороні друга", там, де говорилося: "Усе міняється, оновлюється, рветься, / у ранах кров'ю сходить, з туги в груди б'є / замулюється мулом, порохом береться, /землі сирій всього себе передає". Так мої спогади про Юрія Володимировича розпочинаються чашкою, з якої він дав мені напитися, а закінчуються чашею, в якій його поховали. Між ними – саме життя...

Київ, 2 грудня 2008 року

ЕПІСТОЛЯРНИЙ ДІАЛОГ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА З РОЗАЛІЄЮ ЛІФШИЦЬ (1911–1918)

№19 (56)

В. ВИННИЧЕНКО – Р. ЛІФШИЦЬ

28-VIII-[19]14

Діта, щастя моє ясне! Який я радий, що в тебе успішно йде. Коли б хоч так до кінця. А то ж дуже досадно буде, коли стільки усил'я буде затрачено дурно. (Хоч ти все ж таки тим дуже не журись, коли так випадє. Чуєш?) Бідна зіронька моя, змучена, стомлена! І ні спочинку, ні перерви. А я тут собі байдики б'ю, ледацюга! Ну, нічого, було колись (та, мабуть, ще й буде), що й я щось робив.

Голуба, ти неодмінно піди зараз же до пана і розкажи йому свою ситуацію. Чи не зможе він допомогти тобі знайти посаду. У його багато знайомих, є й українці-лікарі, може, приймуть тебе, бо, можливо, колег деяких позабирали. Я тут через Дм[итра] або Мар[ію] звернусь до лікаря П[авловського]го⁴⁹, може, він щось порадить. Знаєш, мені хотілось би, щоб ми зустрілись тут у нашій хатинці і щоб ти хоч тижнів два спочинула. Чи не зробити нам так? Ну, хай на твою дорогу (сюди та назад потім до Києва) пропаде 20 р[ублів]. Хіба це так страшно? А потім ми вдвох уже рушили б куди-небудь. Розуміється, ти не дуже керуйся моїми пропозиціями. Коли траплятиметься там щось підходяще і треба зараз же брати, то, що зробиш, доведеться брати. Але до пана ти піди зараз же, щоб він міг, поки у тебе все скінчиться, щось знайти. Розумієш? Коли його в К[иєві] нема, то знайди Черк[асенка] і розвідайся, де пан і як йому написати. Та напиши мені його адресу. Коли б ти знайшла Ал[ександру] Афр[іканівну], то й вона, може, щось порадила б. (Хоч я думаю, вона тепер у Москві. Але адресу її все ж таки узнай. Неодмінно. Це вже для розшукування Левка).

Я боюсь, Коха, що це неможлива річ знайти раненого в такій масі. Н[адя] написала, що в один день в Москву привезли 10000! В Харків привезли 20 тисяч. Тут теж

⁴⁹ Ідеться, очевидно, про *Павловського Юхима Арсентіївовича* (1872 – 1956) – лікаря, одного з визначних катеринославських просвітян. На початку Першої світової війни він був мобілізований на військову службу, яку відбував в офіцерському лазареті Катеринослава (*Чабан М.* Діячі Січеславської "Просвіти" (1905–1921). Біобібліографічний словник. Близько 670 імен. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 345–349).